

A MAGYAR IRODALOM VILÁGIRODALMI ASPEKTUSAI

Babits Mihály, Fejtő Ferenc és Sinkó Ervin szemlélete

B E N C E E R I K A

Babits Mihály századunk tízes éveiben írta azokat a nagy hatású, a magyar irodalom elméleti és történeti vizsgálatát egyaránt megújító szándékú tanulmányait, amelyek kötetbe szerkesztetten (*Irodalmi problémák*, majd pedig *Írás és olvasás* cím alatt) 1938-ig három kiadásban láttak napvilágot. *Az irodalom halottjai*, illetve a *Petőfi és Arany* című 1910-es tanulmányok, a két 1911-ben íródott Vörösmarty-tanulmány és az 1913-as *Magyar irodalom* nemcsak szerzőjük irodalomértésének, kritikai szemléletének elvi alapvetését (egy virtuális magyar irodalomtörténeti szintézis elméleti megalapozását) jelentették, hanem évtizedekre menően meghatározták a magyar irodalom alakulástörténetével számot vető koncepciók létrejöttét is, akár úgy, mint Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete* (1934) esetében, amely egyértelműen a Babits meghatározta szellemi-irodalmi tendenciák (a *Nyugat*) irodalomtörténetének számít, akár az ellenhatás szintjén, mint Ignotus vagy Fejtő Ferenc esetében.

Fejtő Ferenc századunk harmincas éveiben tette közzé több olyan (esszé)tanulmányát, amelyekben – többször a direkt kinyilatkoztatás szintjén is – Babits nézeteivel vitatkozik. Ezek: *Nemzedékkérdés* (1935), *Szerb Antal irodalomtörténete* (1935), *A magyar irodalom és a magyarság* (1937), *A háború utáni magyar irodalomról* (1937), *Urbanizmus és parlagság*, *Németh László Berzsenyi könyvére* (1938) etc. Az eredetileg 1938-ban keletkezett és a *Szocializmus* című folyóiratban napvilágot látott, *Milyen legyen egy társadalomtudományilag megalapozott magyar irodalomtörténet* című dolgozatát a Majtényi Mihály szerkesztette vajdasági *Híd* 1953-as évfolyamának augusztusi számában is megjelentette.

1999. október 21-én volt negyven éve, hogy Sinkó Ervin a Magyar Tanszék megalakulása alkalmából megtartotta nevezetes székfoglaló előadását, amely programadó jellegéből kifolyólag máig érvényes módon kihatott a vajdasági

magyar irodalomtörténeti kutatások fejlődésének irányára. A magyar irodalom ismertetését és értékeinek felmérését a „világirodalmi távlat” kritériumának figyelembevételével szorgalmazó szerző, ugyanezen tanulmányában hivatkozik – mint elvetendőre – Babits Mihály 1913-as, irodalmunk fejlődéstörténeti jelenségeinek világirodalmi értékét vizsgáló *Magyar irodalom* című tanulmányára: „Még az olyan kétségtelenül európai mentalitású, tudós, humanisztikus költőknél is, mint Babits Mihály, lám, fel-felbukkan a magyar léleknek és magyar mítosznak, végső fokon a magyar glóbusznak ez a megátalkodottan makacs kísérlete. (. . .) Ez a kísérletjáró nemzeti vagy faji mítosz, »a mi magyar lelkünk«, ugyancsak Babitsnál, máskor arra szolgál, hogy a konzervativizmust önkényesen a magyar és minden forradalmiságot a kevésbé tiszta magyar tulajdonságok közé sorolja.” Idézett előadásának szövegváltozatát a *Magyar irodalom* című 1961-ben megjelent kötetében tette közzé.

Babits Mihály, Fejtő Ferenc és Sinkó Ervin azonos című, egymással a hatás(-ellenhatás)tendenciák síkján, és – a világirodalmi szempont kiemelése révén – elvi-fogalmi szinten is érintkező tanulmányai, másrészt a személyes (Fejtő Ferenc kilencven éve), illetve közösségi évfordulók (a programbeszéd elhangzásának negyven éve) teremtettek alkalmat a három szerző magyar irodalomról szóló koncepciójának egyazon kontextusban történő vizsgálatához, annál is inkább, hisz e nyilvánvaló összefüggésben is kihatással voltak a tudomány (a vajdasági magyar irodalomtörténeti kutatások) alakulására, jelenkori állapotára.

I.

BABITS MIHÁLY KONCEPCIÓJA

Babits *Magyar irodalom*-dolgozata kitekintés és összegezés. A magyar irodalom tényleges, illetve lehetséges világirodalmi szerepének értelmezését és értékelését „*tisztán irodalmi*” szempontok alapján kívánja elvégezni. Az elemzett összefüggésrendszer jelenségeit és tényezőit irodalmi fontosságuk és nem külső hatások alapján klasszifikálja. Ehhez adottak – az általunk Komjáthy-tanulmánynak nevezett műben lefektetett – vezérelvek (a költői génusznak a lelki tények fejlődése, az ún. belső életrajz kutatása révén történő megközelítése: a pszichológiai, illetve belső jellemrajznak nevezett irodalomvizsgálati módszer) és a kulcsfogalmak: a világhoz való intellektuális és esztétikai viszony, tudós és morális lelkiismeret, az elvont filozofikus eszmékért való rajongás, a tudatosság és az ösztönösség megkülönböztetése, az európai és a magyar irodalmi-szellemi tendenciák együtthatása – illetve ezeknek vizsgálata.

Tisztázandó momentumnak számít Babits munkájában a világirodalmi érték fogalmának és szempontjainak meghatározása. Az irodalmat zárt egységnek, élő és szerves egésznek fogja fel, s nem gyűjtőnévnek, azaz nem művek összességének. Ebből következik, hogy a „világirodalmi érték” sem mennyiségi mutató, hanem komplexum, amelyet nem lehet úgy definiálni, hogy minden más értéktényezőtől elválasztható, pontos és logikus legyen; viszont elemeire bontható.

A következőkben a „kis irodalmak” világirodalmi jelenséggé minősülésének szempontjai kerülnek vizsgálat alá. Az irodalom itt kifejezésnek tekinthető, méghozzá kultúrának a kifejezése, hiszen Babits szerint az egyes irodalmak nem népek és országok, hanem nyelvek és kultúrák alapján különülnek el. Ha tehát valamely irodalom világirodalmi értékű, akkor kifejezője annak az érzelmi és gondolati kultúrának, amely a világirodalom jellemzője. A világirodalom fogalma itt internacionális kultúrfolyamat értelmében használatos: mint több nemzet szinkron kultúrjelenségeinek gyűjtőmedencéje. E szinkron kultúrjelenségek közege – s a tudós itt megszorítást tesz – csak Európa, hiszen egységes kultúrfolyamatról csak e földrajzi koordináták között beszélhetünk. Az írott magyar irodalom helyét ezen egységes hagyományban jelöli ki, fejlődését a „Nyugat lelkével” összhangban képzei el. A magyar irodalom fejlődésfolyamatában a nyugati szellemmel, illetve tendenciákkal való együttetés, szinkronitás helyeit mint értékbeli magaslatokat jelöli ki, a fáziskésés, a távolkerülés, az elszakadás pontjait viszont mélypontoknak tekinti. Ilyen „nagy európai föllélekzés” a reneszánsz és benne Balassa irodalma, a XVII. század politikai-vallási háborúságai (tehát egy széttartó erőket felmutató korszak) után Zrínyi eposza, majd Mikes, Faludi, Bessenyei és a XIX. század irodalma. A Bessenyeivel meginduló új irodalomtörténeti korszak a Babits-modell értelmében annak a fejlődéstörténeti korszaknak is a kezdetét jelenti, melytől fogva a magyar „nemzeti lélek”-nek a nyugatival való egymásra találása, együttetésa véglegessé minősül. Arany János ebben az értelmezésmódban is mérföldkő, a magyar költészet európai jellegére – „legnemzetibbként” való egyidejű megnyilatkozása ellenére is – „ő adja a legfeltűnőbb példát”. Törekvései tudatosak, elsajátítja a nyugati irodalom kifejezőeszközeit, amelyeket a hagyományos magyar témákhoz és kifejezéstárhoz idomít. Akik leginkább európaiak, azok a leginkább magyarok irodalmunkban – mondja később Szerb Antal a maga irodalomtörténetében. Arany tehát itt is, ott is szellemi előd, nemcsak modernségében, hanem a magyar irodalomnak az európaiként fel-fogott világirodalmi értékkel való egyeztetésében is.

A magyar irodalom történeti helyének megjelölését a világirodalom egészében, értékének meghatározása követi ugyanezen koordináták között. Az értékmegjelölés alapját a minőségi hozzáadás ténye jelenti. A kérdés az, mi

és mennyi az a lényeges, amit a magyar irodalom a maga fejlődése során hozzáadhatott az európai (világ)irodalom egészéhez. Irodalmunk egészében is az lehet világirodalmi érték, ami leginkább nemzeti, hiszen csak ez a különállóság, egyediség jelenthet új szint a tágabb értelmű kulturális fejlődésfolyamatban. Ugyanakkor az említett jelenségek nem azonosíthatók a „költészet nemzeti-essége”-vel, a hazafiasság gondolatával, azaz politikai tartalommal. A nemzeti jelleg ugyanis világirodalmi értéket nem az egyes műveknek, hanem az irodalom egészének adhat. Az egyes művek esetében a mérce fordított. A magyar irodalom e szempontok szerint nem az egyes jelenségek (egyes művek) egyetemes jelentősége, hanem az „erős és eredeti egyéniségek” irodalma, ami miatt világirodalmi határfoka is gyengébb: az egyes jelenségek világirodalmi szintű elterjedése teheti ismertté és meghatározó fontosságúvá. Babits az „egyes jelenségek” három csoportját különbözteti meg egy irodalom egészén belül. Ezek: a műfajok, az egyéniségek, a művek. Megállapítása szerint a magyar irodalom egyetlen eredeti műfajjal sem gazdagította a világirodalmat, a speciálisan magyar műfajok, mint például a XIX. századi népszínmű, nem váltak elterjedté. A magyar irodalom egyéniségeinek osztályozása több szempontból lehetséges. Egyik ilyen besorolási alap a nemzeti hagyományok iránti viszony. Vannak tehát írók, akik a nemzeti hagyományok folytonosságának konzervatív képviselői, és vannak európai szellemiségű újítók. Világirodalmi jelentőségük viszont azoknak az alkotóknak lehet, akik művészetükben a két utat egyesíteni tudják. A másik csoportteremtő tényező a nemzeti karakter. (A „nemzeti lélek” fogalmának alkalmazása mellett ez az a neuralgikus pont Babits dolgozatában, amelyet majd Sinkó Ervin 1959-es előadásában erőteljesen kifogásol.) Ezek szerint: Petőfi nyitottabb és általánosabb egyénisége sokkal érthetőbb külföldön, mint a rendkívül jelentős, mély emberi és nemzeti tartalmakat kifejező, befelé forduló, intellektuel Arany. A „szalmaláng-lelkű” (Sinkó által ugyancsak erőteljesen kifogásolt jelző) Kossuth szava messzebb hangzik a megfontolt, bölcs Deákénál: Kossuth egyénisége nyitottabb az európai gondolkodás felé. S harmadik csoportként ott vannak az ellentétes vonásokat egyesítő, mint Vörösmarty és Széchenyi, eredeti és egyetemes emberi kifejezésformák szempontjából is összetettebb egyéniségek a speciális magyar értékeket felvonultatóknál, egyéniségük és művészetük azonban összefügg idegrendszerük stabilitásával.

A magyar irodalomnak megvan a lehetősége arra, hogy nagy szellemi erőkkal vegyen részt a világirodalom alakulásrendjében, viszonylagos ismeretlensége – Babits vélekedése szerint – a törődés hiányának következménye. A mélyebb okok azonban magukban a művekben rejlenek. Ez a következő vizsgálati pont. Az irodalom nagy egyéniségei műveikben nyilatkoznak meg, így logikus, hogy ismertségük a művek ismeretétől függ. A magyar irodalmi művek megismer-

hatóságában azonban gátló tényező, hogy ugyan „mélyek tartalomban és magasak formában”, de csak nekünk, azaz a mi irodalmunk keretein belül fontosak, illetve tarthatnak számot az érdeklődésre. Világirodalmi szempontú vizsgálatainak végén Babits egy nagyon fontos jelenségre hívja fel a figyelmet: „Minden irodalom, a többire nézve, munkatárs és közönség is egyúttal.” Megállapításával az interkulturális kapcsolatok, az intertextuális viszonyrendszerek és a hatástörténeti kutatások területét érinti. A világirodalmi-európai összetevőket felmutató, annak szerves részeként alakuló magyar irodalom is e hatás-visszahatás rendszerében képzelhető el, ahol belső és külső okokból következően a regresszív irányú hatás kevésbé kifejezett, azaz a magyar irodalomnak a világirodalomra tett hatása nem erőteljes. Mindenesetre voltak korok, amikor valamely – leginkább külső – oknak köszönhetően a magyar irodalom kifelé irányuló hatása megnövekedett.

II.

FEJTŐ FERENC KONCEPCIÓJA

Fejtő Ferenc *Milyen legyen egy társadalomtudományilag meghatározott irodalomtörténet* című 1938-ban megjelentetett tanulmánya a szerző Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetéről* írt 1935-ös kritikájának továbbírása úgy, hogy a magyar irodalomértés és -ismertetés történeti ágára vonatkozó elvi és módszertani részt kiemelve, világirodalmi (azaz európai) perspektívába helyezi kutatásának tárgyát: a magyar irodalmat. Jellegét tekintve ugyanazt a szerepet tölti be mint Babits Mihály *Magyar irodalom* című vizsgált tanulmánya: egy virtuális magyar irodalomtörténeti szintézis elméleti megalapozása. *A magyar irodalom és a magyarság* című 1937-es dolgozatának utalásszerű (pl. az új klasszicizmusra vonatkozó) és a háború utáni magyar irodalomról szóló szociológiai felmérés nevesített kifogásai Babits ellen (pl. Babits kitűnő író és tudós, de rossz szerkesztő és irodalompolitikus) tulajdonképpen elvi-fogalmi különbözőségeken alapulnak. Amíg az előbbi az irodalom történetét kultúr-folyamatok együttesének, belső szellemi életrajzok, intellektuális tettek gyűjtőmedencéjének tekinti, s értelmezését-értékelését tisztán irodalmi szempontok alapján képzei el, addig Fejtő az irodalmi tendenciákat (pl. *A magyar irodalom és a magyarság* című esszéjében az irodalmi virágkorok indukáló momentumairól beszél) társadalmi függvényeknek tekinti, „az irodalom a társadalom funkciója” – írja, s kizárólagos vizsgálati módszerének a szociológiai szempontú elemzést tartja. Ezért a Szerb Antal-i koncepcióra való hivatkozás, hiszen Szerb irodalomtörténetének módszertani bevezetőjében a szo-

ciológiát nevezi meg az irodalomtörténet-írás legfontosabb segédtudományának, eszköztárát az irodalomvizsgálat leghatásosabb módszerének, s innen erednek (az egyértelműen kimutatható babitsi hatás miatt) az ismertetett irodalomtörténettel szembeni kifogásai.

Elvi összeütközés a babitsi, illetve a Szerb Antal-i (tulajdonképpen szellemtudományi eredetű) koncepciókkal Fejtő esetében az a szemlélet is, miszerint az irodalomnak nincs, csak „törtéző embernek” van története, tehát „az irodalomtörténeti szintézis módszere a társadalomtörténetéből indulhat csak ki”, s a „legtágabb értelemben vett *szociológia*, amely magába zárja a társadalom történetét, vagyis a gazdasági, politikai szellemtörténetet is, az egyéni és a kollektív *lélektan* és az *esztétikai* elemzés hármassága az a módszer, amellyel az irodalomtudománynak élnie kell”. A magyar irodalom európai összetevői, világirodalmi értéke Fejtő tanulmányában a tudomány módszertani perspektívájából, „az ihlető szociológia nemzetközi jellegéből” következően vizsgálható. A magyar irodalom európai irodalomhoz viszonyított fáziskésést a társadalomtörténet alakulásrendjének egyenlőtlenségével, pontosabban a „fejlődés egyenlőtlenségének” marxi tételével magyarázza. Pl. „sokszor átvettük az irodalmi kifejezéseket, mikor nem vettük át a kifejezett tartalmakat”. Véggkövetkeztetésként megállapítja: „a magyar irodalomnak nincs története, csak a magyar társadalomnak, s az irodalom csak e társadalom kifejező jelensége, dokumentuma – másrészt a magyar társadalomnak sincs önmagából fejlődő, szerves folytonossága, hanem kénytelen erőszakosan is alkalmazkodni az előrehaladó társadalmakhoz”. Módszertani következtetése pedig: „a magyar irodalomtörténetnek, ha teljes képet akar adni a valóságról, *bővebben* kell foglalkoznia az európai irodalommal; azt mondhatnám, hogy nem annyira azzal kellene foglalkozni, ami hatott a magyar írókra, mint azzal, ami nem hatott”.

Fejtő Ferenc 1930-as években keletkezett koncepciójának nyilvánvaló hiányosságai a történeti gondolkodás szubsztancialista jellegéből következnek, amely a társadalomtörténetből következő irodalomtörténetet anyagi momentumok (művek) és alkotásmodellek egymásutánjának képzelet el, a „tisztán irodalmi” szempont tagadásából kifolyólag nem juthat el az irodalom belső létéből következő jelenségek felismeréséig, amelyek az európai irodalommal való szinkronitás jegyeit is magukon viselik.

III.

SINKÓ ERVIN KONCEPCIÓJA

A székfoglaló előadás a magyar irodalom értésének és ismertetésének új, specifikus eszközeit kereső és megfogalmazó munka, egy, a térség keretei között lehetséges irodalomtörténeti rendszerezés alapvetése. A kötelező alkalmi és ideológiai bevezetőt (1959-ben vagyunk) követően a „világirodalmi perspektíva” szempontjának kiemelésével kezdődik. A világirodalmi perspektíva kiindulópontként való meghatározása ugyanakkor egész sor megoldandó kérdést indukál. Legfontosabb problémát Sinkó értelmezésében az irodalmi érték idegen érdekektől, különösen a magyar irodalomtörténet-írást a hazafias szellem szolgálatába állító törekvésektől való megtisztítása jelenti. E szelekció értelmében veti el a nacionalista ideológia vezérelte és az általa „marxista-leninista pártos”-nak irodalomtörténet tudománytalan megállapításait (Rákosi Jenő, Beöthy Zsolt, Szekfű Gyula vagy Bóka László koncepcióját) egyaránt. E kontextusban kerül említésre, mint elvetendő szemlélet, Babitsnak a „magyar lélek”-ről alkotott véleménye is. A kifogásolt irodalomtörténeti rendszerezés és Sinkó vonatkozó szemléletének vizsgálata viszont arról győz meg bennünket, hogy Babits tanulmányának inkriminált tételei egy fogalmi félreértés következtében váltak azokká. Véleményünk szerint a „magyar lélek” kategóriája nem Babits koncepciójában, hanem a XIX. század második felében és századunk harmincas éveiben keletkezett hazafias-nacionalista szellemű, faji-ideológiai rendszerezésekben vált kompromittált tartalommal. Az ösztönös-spontán (ősi-misztikus) művészi megnyilatkozásoktól idegenkedő költő-tudós szemléletében a „magyar nemzeti jellem”, a „magyar lélek”, sőt a „legtisztább magyar faj” fogalma sem biológiai kategória, hanem intellektuális tartalom, érzelmi-gondolati kultúra, kultúrhatárok. Sinkó azt sem veszi figyelembe, hogy Babits rendszerezése világirodalmi szempont alapján jön létre, s benne a „magyar lélek” mint a „Nyugat lelkeivel” szembeni specifikum, egyedi, eredeti szín, tehát komparatív összefüggésben, korántsem idealizált formában, nacionalista jelleggel kerül említésre.

Az irodalomtörténet fogalmát illetően Sinkó Ervin felfogása (feltehetően egy marxista-szocialista történetfilozófiai alapon) megegyezik Fejtő Ferenc idézett koncepciójával, miszerint „az embernek csak egy története van”, tehát nem beszélhetünk csak az irodalom történetéről, mert „függetlenül az irodalmi alkotók szubjektív szándékaitól, az irodalom és az irodalomtörténet objektíve magában foglalja korszakok és társadalmak, társadalmi osztályok politikai és világnézeti összefüggéseinek, harcainak és törekvéseinek, szenvedélyeinek és

szenvédéseinek történetét is”. S ugyane szálon jut el a szerző korábbi megálapításainak ellentmondásához is, miszerint az egyes művészeti virágkorok nincsenek összhangban a társadalom általános fejlődésével, annak anyagi alapjával, hiszen a görög művészet még napjainkban is nemcsak esztétikai élményt nyújt, hanem norma és mintakép szereppel bír. Okfejtése tulajdonképpen a nemzeti irodalomtörténet szükségszerűségének megkérdőjelezéséhez vezetett. („Nem jelenti-e már maga a fogalom, hogy valamit, aminek kiváltsága az örök elevenség, az irodalomtörténettel múzeumi tárggyá degradálunk, múmiaként kezelünk.”) Ebből a paradoxonból csak a világirodalmi perspektíva nyújt kilépést az elvi szempontokat fogalmazó Sinkó és a magyar irodalomtörténet-írás számára. „A szép az, ami magyarul, angolul, szerbül, horvátul, oroszul, franciául vagy kínaiul szép. A szépségek, mint maguk a népek, mind vérrokonok, mindegyik épp a maga külön individualitásával még jobban kidomborítja és megvilágítja a másik és a többi individualitásának a vonzó reliefjét.”

ÖSSZEGEZÉS

A magyar irodalom rendszerezésének kérdése mindhárom általunk vizsgált elvi alapvetésben előhívta egyrészt a diszciplína átértelmezésének, másrészt a világirodalmi összefüggések figyelembevételének mint szükségszerű perspektívának a kérdését. Ezek az egymással is számot vető, vagy a másikkal elvi-fogalmi szinten együtt ható, illetve antagonisztikus koncepciók a jelenkori recepcióesztétikai értelmezésmoделlek (amelyek szerint a XX. századi irodalomtörténet-írás hanyatlás útját futotta be) szemszögéből egyaránt követhetetlenek (talán épp a legkorábbi és a legprovokatívabb fogalmakat felvető Babits-modell van legközelebb e tendenciához), ugyanakkor mindhárom tartalmaz bizonyos előremutató jeleket a jelenkori törekvések irányában, s ez leginkább a világirodalmi aspektus hangsúlyozása terén figyelhető meg.

Kulcsár Szabó Ernő „a mai irodalomkutatás szellemi helyzetét” elemezve úgy véli, hogy az, a konzervatív historizmus (az irodalmi művet a nemzeti szellem kifejeződésének tekinti) század eleji, majd a II. világháborút követő marxista ideológia egyeduralma miatt térségünkben elvesztette kapcsolatát a világirodalmi tendenciákkal. Léte kilátástalansága érdekében kettős paradigmaváltással kell számolnia. Egyrészt a magyar irodalomtudomány elavult módszerkészletét kell az „ezredvégi művészettudományi világkép”-pel szinkronba hozni, másrészt ideológiamentessé kell alakítani értékrendszerét. Ennek keretén belül le kell számolnia a szubsztancialista modellel, mely az irodalom történetét „anyagi javak” egymásutánjaként fogja fel. Kulcsár Szabó szerint a magyar irodalomtörténeti kutatások digressziója az anyagelvű kutatások irá-

nyába egy viszonylag pozitív és előremutató kezdet után következett be századunkban, a nyolcvanas években egyedül a vajdasági magyar irodalomtörténeti kutatások területén jött létre egy olyan újszerű értelmezésmodell, amely elkerülte a szubsztancializmus csapdáit. A recepcióesztétikai és hatástörténeti kutatásokon alapuló szintézisek pedig a jövő század eredményei.

IRODALOM

- Babits Mihály: Magyar irodalom = B. M. *Írás és olvasás*. Tanulmányok, Bp., é. n., 125–196.
- Fejtő Ferenc: Milyen legyen egy társadalomtudományilag megalapozott magyar irodalomtörténet. *Híd*, 1953/8., 513–521.
- Sinkó Ervin: Székfoglaló előadás = S. E. *Magyar irodalom*, Újv., 1961, 5–29.
- Kulcsár Szabó Ernő: Az új történetiség esélyei. A mai irodalomkutatás szellemi helyzetéről. = K. Sz. E. *Az új kritika dilemmái*. Bp., 1994, 81–101.

(Elhangzott A magyar tudomány napja a Vajdaságban címmel 1999. december 11-én Újvidéken rendezett konferencián.)